

**Jan Róg, 2001, *Relacje społeczno-ekonomiczne na pograniczu polsko-czeskim*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 194 s.**

Praca jest poświęcona ważnej problematyce pogranicza polsko-czeskiego w opinii mieszkańców obu zbiorowości terytorialnych, do których analizy wykorzystano wyniki badań prowadzonych systematycznie od 1994 r. na całym pograniczu od Cieszyna do Sieniawki. Najważniejsza część badań została przeprowadzona w latach 1999–2000 na 300-osobowej losowo wybranej próbie oraz na podstawie 130 swobodnych pogłębionych wywiadów z liderami lokalnymi po obu stronach granicy. Badania ankietowe zostały wzbogacone o obserwację zewnętrzną jawną.

Rozdział pierwszy zatytułowany: *Pogranicze polsko-czeskie w okresie zmian systemowych*, utrzymany w SWOT-owskiej konwencji szans i barier „master planu” rozwoju regionalnego, jest poświęcony prezentacji najważniejszych problemów społecznych występujących na obszarze pogranicza w okresie transformacji społeczno-ustrojowej. Obszar polsko-czeskiego pogranicza jest w dużym stopniu homogeniczny, polskie i czeskie obszary przygraniczne charakteryzują się podobnymi cechami geograficznymi i społecznymi, w tym demograficznymi oraz gospodarczymi (s. 28). Cała strefa pogranicza odznacza się natomiast dużym zróżnicowaniem wewnętrznym, specyfika tego obszaru uwidacznia się w dwóch sferach. Pierwszą z nich jest peryferyjność. Obie części pogranicza w przeszłości rozwijały się jako układy hermetyczne w stosunku do centrów krajowych i regionalnych, z wyjątkiem wysoko uprzemysłowionego obszaru katowicko-ostrowskiego. Granica państwowa stanowiła barierę dla procesów rozwojowych. Znaczna część jednostek terytorialnych pogranicza miała ubogie zaplecze techniczne i kulturalne, była oddalona od centrów innowacyjnych. Druga sfera dotyczy zbliżonych cech środowiskowych, charakteryzujących się niemal identycznym zakresem występowania bogactw naturalnych. Ich eksploatacja, wytwarzanie oraz ochrona tworzą przesłanki do współpracy o charakterze międzynarodowym.

Cechą charakterystyczną pogranicza polsko-czeskiego jest zróżnicowanie funkcjonalne sieci osadniczej. Można wskazać kilka stref obszaru pogranicza, w których występuje jedność funkcjonalna grup osadnictwa. Strefy te mają charakter południkowy, najczęściej prostopadły do granicy pogranicza, odznaczający się wewnętrznym podobieństwem funkcjonalnym po obu stronach granicy. Te podobieństwa cech stanowią przesłankę współpracy gospodarczej, kulturalnej i społecznej, która staje się możliwa w warunkach urynkowienia gospodarki mobilizującej lokalne elity gospodarcze i samorządowe do zagospodarowania zasobów jednostek terytorialnych.

Analiza demograficzna badanego obszaru ujawnia niepowtarzalność i odrębność procesów ludnościowych, w tym przede wszystkim głębokie deformacje demograficzne, takie jak m.in. masowe migracje ze wsi do miast, wyludnienie wielu jednostek osadniczych, niska gęstość zaludnienia w niektórych gminach, dysproporcje w rozwoju sieci osadniczej czy wreszcie wewnętrzne i zewnętrzne ruchy migracyjne. Zmiany struktury ludności obszarów przygranicznych są efektem poszczególnych faz rozwoju gospodarczego. Analiza zmian ludnościowych na pograniczu polsko-czeskim wskazuje na segmentację strefy przygranicznej oraz zarysowujący się kryzys demograficzny badanych obszarów. Wpływają na to wyższa od stopy przyrostu naturalnego migracja ludności, wyludnianie się miast, spadek liczby urodzeń, wzrost umieralności, proces starzenia się ludności wsi, wysokie bezrobocie oraz rosnące ubóstwo (s. 34).

W rozważaniach dotyczących barier i szans w rozwoju polsko-czeskiego pogranicza ważną rolę odgrywają stereotypy odzwierciedlające międzygrupowe stosunki i relacje między przedstawicielami sąsiedzkich grup narodowych. Wyniki badań potwierdzają negatywny stereotyp sąsiada występujący zarówno w społeczeństwie polskim, jak i czeskim. Wśród negatywnych cech Polaków w opinii Czechów dominują: 1) cwaniactwo, 2) gburowatość, brak kultury, hałaśliwość oraz 3) brak tolerancji. Natomiast w opinii Polaków Czesi to ludzie: 1) tchórzliwi, 2) niechętni Polakom, 3) fałszywi. Negatywnym stereotypom sąsiada odpowiada pozytywny stosunek badanych do wymiany i współpracy przygranicznej (s. 45), charakterystyczny po obu stronach granicy głównie dla przedstawicieli średniego i młodego pokolenia. Autor, nawiązując do amerykańskich badań stereotypów, doszukuje się przyczyn dominacji negatywnych wartości stereotypu w kanonie wzorca osobowości nietolerancyjnej. Możliwościom kreowania pozytywnym stereotypów sprzyja funkcja komunikacji międzykulturowej pogranicza. Pogranicze z charakterystyczną dla niego otwartością na odmienności kulturowe tworzy warunki dla współwystępowania w świadomości jednostek dwóch ojczyzn: prywatnej i ideologicznej (s. 48). Wśród młodzieży szkolnej obszaru pogranicza polsko-czeskiego przeważa samookreślenie narodowe w stosunku do identyfikacji regionalnej oraz europejskiej i ogólnoświatowej (s. 49).

Młodzież pogranicza polsko-czeskiego ma zdecydowanie pozytywny stosunek do integracji europejskiej, kojarząc ją z wolnością podróżowania oraz szybkim wzrostem zarobków, przestrzeganiem praw człowieka w opinii Polaków i większymi szansami na realizację celów osobistych w poglądach młodych Czechów. Do największych zagrożeń, które niesie proces integracji, należą zdaniem młodzieży: zły stan środowiska przyrodniczego (59,90%), agresja i terroryzm (53,80%), bezrobocie (40,80%), problemy finansowe i kryzys gospodarczy (21,80%) oraz AIDS (20,40%). Autor zwraca uwagę na rozbieżności ocen po obu stronach granicy dotyczących bezrobocia, w tym szczególne obawy młodych Polaków, oraz podkreśla zgodność opinii dotyczącej negatywnego wpływu bezrobocia na patologie społeczne występujące na

obszarach pogranicza, takie jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość przeciwko zdrowiu i mieniu oraz prostytutka. Z badań przeprowadzonych przez autora wynika, „że nałogowe pijaństwo jest ważniejsze i bardziej destrukcyjne społecznie niż bezrobocie na tym terenie” (s. 54). Zjawisko narkomanii na obszarze całego pogranicza rozszerza się zwłaszcza w środowiskach miejskich. Największy wpływ na rozwój narkomanii wywierają środowiskowe grupy rówieśnicze, zaś jego podstawową cechą jest brak wiedzy dotyczącej rzeczywistych rozmiarów tego zjawiska.

Przyczyny przestępczości zdaniem badanych są związane z pijaństwem i alkoholizmem, narkomanią, bezrobociem i brakiem perspektyw życiowych, zerwaniem tradycyjnych więzi środowiskowych oraz neutralnością aksjologiczną (s. 58). Wśród przestępstw dokonywanych na pograniczu dominują kradzieże mienia prywatnego (w tym samochodów) i publicznego, wandalizm i chuligaństwo. Obserwuje się wzrost przestępczości zorganizowanej, która dotyczy wyżej wymienionych form przestępczości oraz obejmuje rosnącą prostytutkę.

Wyniki badań potwierdzają tezę o związku zagrożeń patologią społeczną na pograniczu z bezrobociem, brakiem perspektyw życiowych i utratą sensu życia.

Rozdział drugi książki, zatytułowany *Przenikanie elementów kulturowych*, obok rozważań poświęconych symboliczno-identyfikacyjnemu charakterowi kultury oraz roli nowych mediów w procesie upowszechniania się globalnej kultury masowej dotyczy regionalnych kontaktów kulturalnych. Wspólne imprezy kulturalne organizowane przez społeczności lokalne obu państw od ponad 10 lat należą do najbardziej spektakularnych form współpracy terenów pogranicza. Działalność kulturalna na obszarze pogranicza polsko-czeskiego z udziałem regionalnych rozgłośni radiowych i stacji telewizyjnych, instytucji artystycznych, muzeów, bibliotek regionalnych, towarzystw kulturalnych, sportowych i gospodarczych sprzyja upowszechnianiu postaw i wartości porozumienia i współpracy z zachowaniem własnej tożsamości.

W rozdziale trzecim pt. *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania wymiany ekonomicznej* autor bada stosunek mieszkańców pogranicza do szans realizacji swoich dążeń i celów życiowych w warunkach gospodarki rynkowej i społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym. Decydujący wpływ dla zaspokajania potrzeb i celów członków lokalnego społeczeństwa obywatelskiego ma tradycja lokalna odgrywająca rolę konstytutywnego czynnika aktywności społeczności lokalnej. „Tradycja jest czynnikiem, który w społecznościach lokalnych może decydować o wspólnotowości, o aktywności obywatelskiej, o modernizacji tych społeczności lub przeciwnie – może być czynnikiem blokującym zmianę społeczną i wzmacniającym inercję” (s. 112). Postęp we współpracy ekonomicznej na pograniczu stwarzający szanse realizacji potrzeb mieszkańców tego obszaru jest możliwy w warunkach rozwoju demokracji lokalnej, w tym przede wszystkim przez rozwój idei samorządności społecznej oraz wykorzystanie potencjału tradycji zaangażowania obywatelskiego (s. 117).

Mieszkańcy pogranicza polsko-czeskiego w większości akceptują zmiany, które przyniósł proces transformacji. Ponad 57% Czechów i 54% Polaków

zgadza się z poglądem, że demokracja służy realizacji celów i dążeń życiowych ludzi. Jeszcze więcej badanych – 76% Polaków i 72% Czechów – akceptuje możliwości harmonijnej współpracy w regionie ludzi o odmiennych korzeniach etnicznych. Ponad połowa mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego dostrzega potrzebę nauki języka polskiego w Czechach i czeskiego w Polsce.

Autor przytacza badania Zenona Jasińskiego dotyczące tożsamości narodowej i planów życiowych mieszkańców pogranicza. Zwraca uwagę na odmienny system wartości przyszłego Europejczyka wśród młodzieży po obu stronach granicy (s. 122). Europejczyk według młodych Polaków to człowiek mający zrozumienie dla innych narodów, posiadający świadomość europejską oraz świadomość ekologiczną. Według Czechów z kolei Europejczyk to człowiek charakteryzujący się świadomością ekologiczną, tolerancyjny – bez przesądów i uprzedzeń narodowych, kierujący się w życiu zasadami pokojowymi. Również odmienne są hierarchie planów życiowych młodych Czechów i Polaków (s. 123). Polacy preferują 1) dobrą pracę, 2) życie w dostatku i spokoju, czego gwarantem mają być pieniądze i mieszkanie oraz 3) wyższe wykształcenie. Czesi zdecydowanie wybierają 1) posiadanie szczęśliwej rodziny, 2) dobrą pracę oraz wyższe wykształcenie. J. Róg zwraca uwagę na bardzo niski poziom wiedzy o sąsiadach i ich kulturze (s. 125). Tylko co dziesiąty młody człowiek po obu stronach granicy zna bardzo dobrze historię i kulturę kraju swoich sąsiadów.

Transformacja gospodarcza państw przyczyniła się do zwiększenia aktywności ekonomicznej mieszkańców pogranicza. Pojawiły się nowe zachowania indywidualne zorientowane na wymianę przygraniczną. Sprowadzają się one do spontanicznych procesów gospodarczych wymykających się spod regulacji państwowej i prowadzących do powstania tzw. szarej strefy. Istotnym czynnikiem integrującym społeczność pogranicza jest handel, polegający na indywidualnym przewozie towarów przez granicę. Badania ankietowe dowodzą, iż społeczeństwo pogranicza akceptuje ten rodzaj indywidualnej działalności gospodarczej, zdając sobie sprawę z często niezgodnego z prawem charakteru tego procederu. Oprócz indywidualnej działalności gospodarczej tereny pogranicza polsko-czeskiego stają się miejscem zinstytucjonalizowanej współpracy gospodarczej w regionie. W tym celu powołuje się do życia podmioty gospodarcze, związki komunalne i porozumienia między stowarzyszeniami i organizacjami pozarządowymi, które tworzą warunki dla współpracy gospodarczej gmin, miast i subregionów obszaru pogranicza polsko-czeskiego.

Rozdział czwarty zatytułowany: *Euroregiony w poszukiwaniu drogi do integracji* poświęcony jest prezentacji dorobku tej formy współpracy regionów na południowo-zachodniej granicy Polski. Autor przedstawia genezę powstania zinstytucjonalizowanych form współpracy przygranicznej następujących euroregionów: Nysa, Glacensis, Pradziad, Śląsk Cieszyński oraz Silesia. W trwającym procesie integracji europejskiej terytoria przygraniczne odgrywają rolę pomostów łączących sąsiedzkie państwa. Współpraca przygraniczna w ramach sprawdzonych w Europie Zachodniej euroregionów nie tylko przybliży Polskę

---

i Czechy do struktur demokratycznych i gospodarczych Unii Europejskiej, ale – co bardzo istotne – przynosi wymierne korzyści społecznościom lokalnym. Euroregiony polsko-czeskie, w opinii autora sprzyjające rozwojowi przygranicznej współpracy, mają również na celu przewyciężenie stereotypów i biurokracji utrudniającej wspólne działanie oraz pokonanie gospodarczej, kulturalnej, socjalnej i technicznej bariery rozwoju terenów pogranicza.

*Marek Barański*